

Saša Redžić, Arheološki institut, Beograd
Ilija Danković, Arheološki institut, Beograd
Bebina Milovanović, Arheološki institut, Beograd

**ZAŠTITNA ARHEOLOŠKA ISKOPAVANJA NA LOKALITETU PIRIVOJ (VIMINACIJUM)
TOKOM 2019. GODINE**

Lokalitet Pirivoj je pozicioniran istočno od viminacijumskog legijskog logora, i od 1997. godine se, sa većim i manjim pauzama, ovde vrše iskopavanja sistematskog i zaštitnog karaktera (Danković *et al.* 2018, 35–36). Na ovom prostoru ubicirana je trasa saobraćajnice koja je od istočne kapije *castrum*-a vodila ka utvrđenju *Lederata* (Danković 2015), uz koju su otkrivene brojne arheološke celine, pretežno funerarnog karaktera. Nekropola na Pirivoju je bila u funkciji od 2. do 4. veka (Redžić 2007, 79), a na njoj je istražena i ograđena grobna parcela, koja svojom monumentalnošću upućuje na zaključak da je tu sahranjena osoba visokog statusa (Golubović *et al.* 2009, 55). Na lokalitetu je takođe istražena i jedna opekarska peć (Jovičić, Milovanović 2017).

Zaštitna arheološka istraživanja na Pirivoju tokom 2019. godine sprovedena su u periodu od 29. maja do 6. decembra.¹ Iskopavanja su vršena na lokaciji ugroženoj izmeštanjem trake za transport uglja iz površinskog kopa Drmno ka termoelektrani Kostolac B, kao i različitim radovima na pratećoj infrastrukturi kopa (bazeni i bunari za odvodnjavanje). Položaj istraživanog prostora u odnosu na viminacijumski *castrum* i civilno naselje označen je zvezdicom na priloženom planu (sl. 1). Na osnovu ranije sprovedenih geofizičkih ispitivanja bilo je poznato postojanje ostataka arhitekture na datoj lokaciji (sl. 2). Otvoren je široki iskop ukupne površine od 1950 m². Na pomenutom prostoru, u okviru kojeg su istraženi segmenti do sada nepoznate saobraćajnice i cevovoda, kao i arheološke celine koje su uz njih nastale: ukopi za eksploataciju gline, građevinski kompleks, deo nekropole i tri bunara.

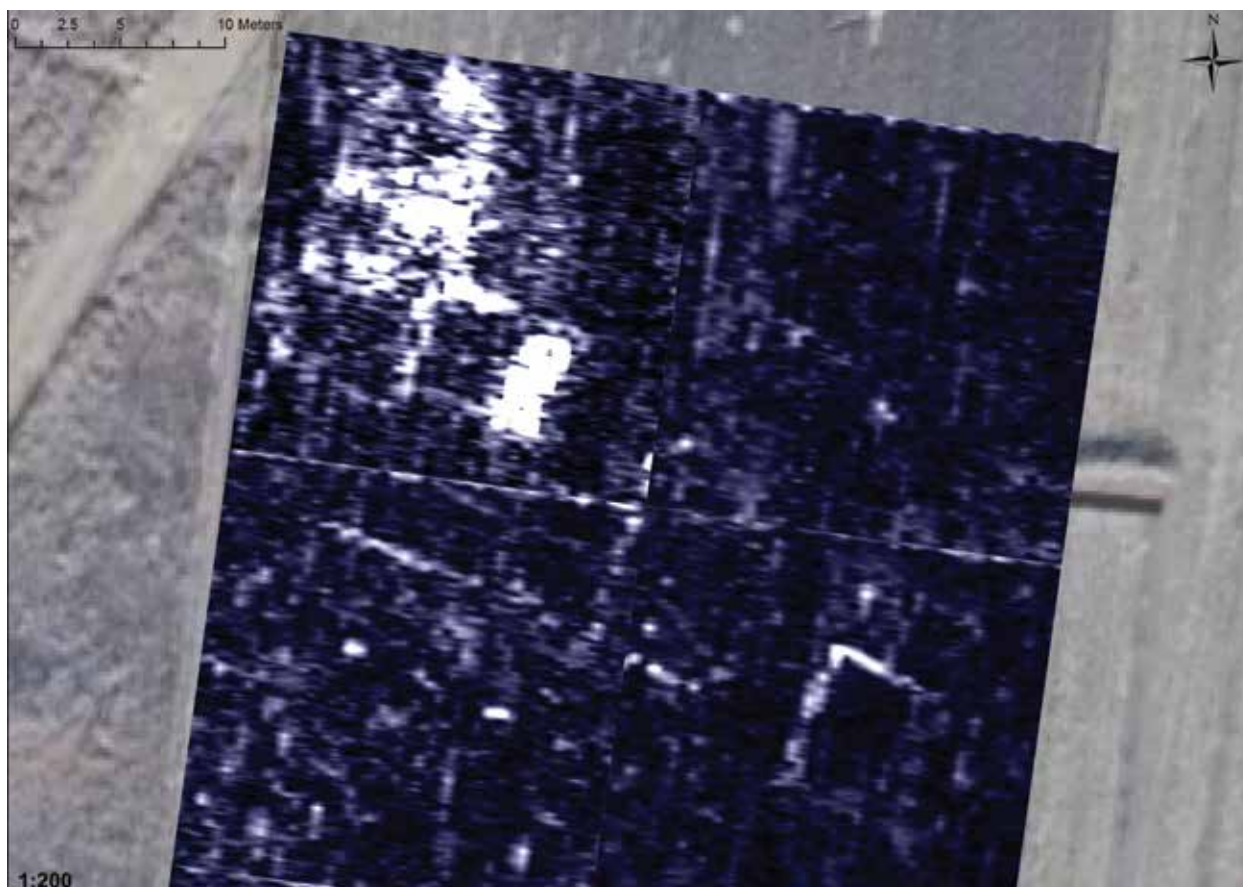
Komunikacija i cevovod

Otkrivena deonica komunikacije ima dužinu od oko 24,50 m, dok najveća istražena širina iznosi 7,30 m. Konstatovana je u vidu površine nasute ulomcima opeka i komadima ramskog škriljca. Ovaj put je, po svoj prilici, na zapadu vodio do viminacijumskog legijskog logora.

Slika 1. Položaj istraživane lokacije.

Na mestima na kojima je komunikacija bila u potpunosti devastirana, uočeni su ostaci cevovoda od keramičkih cevi. Postoji mogućnost da se radi o nastavku jednog od viminacijumskih akvedukta, koji nisu arheološki potvrđeni nakon ulivanja u dva objekta interpretirana kao *castellum aquae*. Ranije je izneta pretpostavka da je voda iz ovih građevina distribuirana ka gradu i logoru pomoću olovnih ili keramičkih cevi (Danković, Bogdanović 2017, 471).

Slika 2. Rezultati geofizičke prospekcije lokaliteta metodom georadara.

Ukopi

Na lokaciji je istraženo deset ukopa različitih veličina, među kojima se ističu tri celine izuzetno velikih dimenzija i dubine, interpretirane kao pozajmišta gline za proizvodnju opeka i keramike. Ta teza dodatno je potvrđena otkrićem opeka izlaganih visokim temperaturama, karakterističnih za opekarske peći, te je za očekivati da u neposrednoj okolini mogu biti otkriveni i objekti takve namene. Kao što je već napomenuto, na Pirivoju je u jednoj od prethodnih kampanja otkrićem peći direktno potvrđena opekarska delatnost (Jovičić, Milovanović 2017).

Slika 3. Zidovi objekta fundirani nad jednim od ukopa.

pratećih celina. Izdvojeno je šest građevinskih faza, koje su različitim bojama predstavljene na priloženom planu (sl. 4).

Faza I

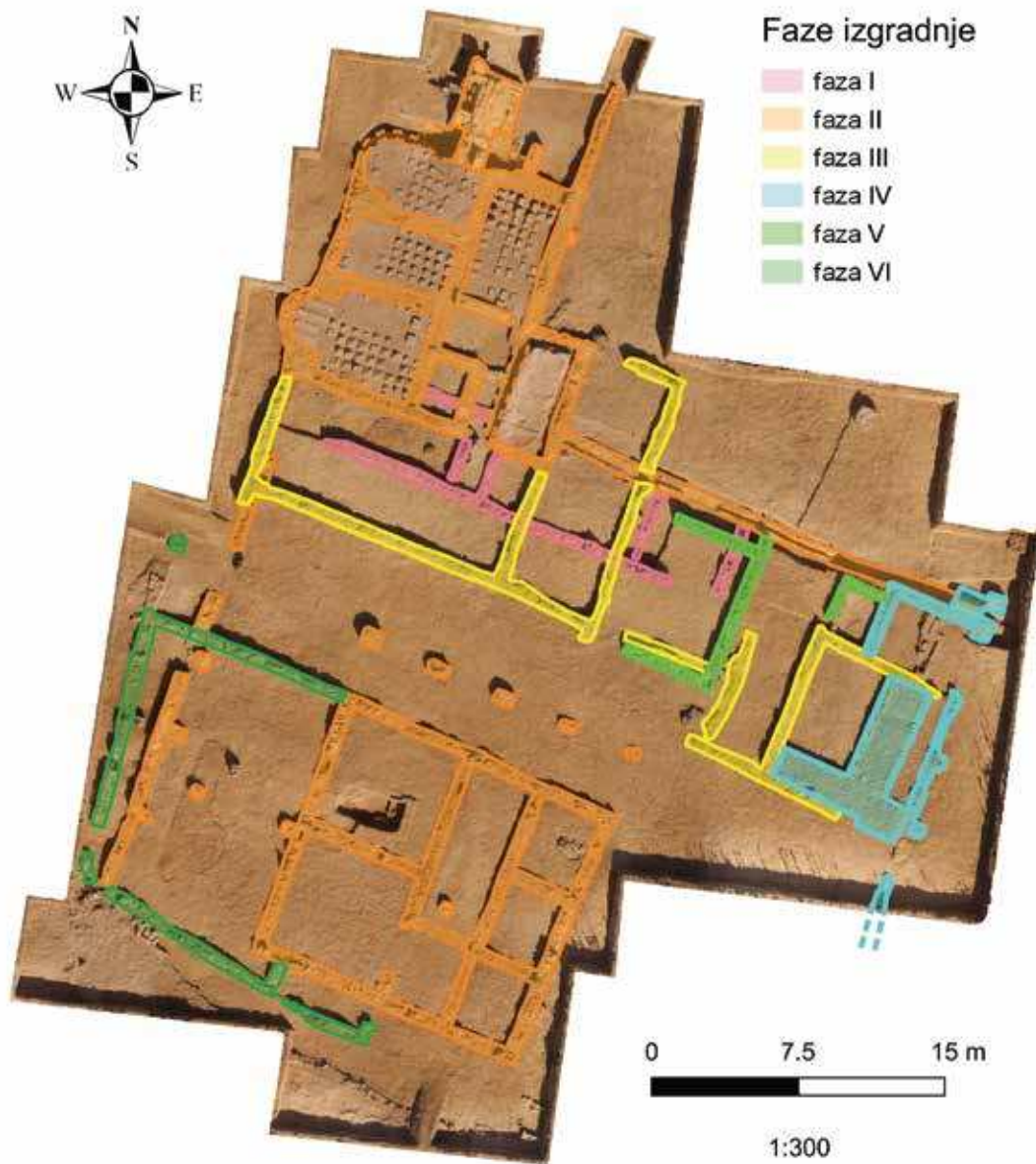
Prvu fazu čini objekat izdužene pravougaone osnove (objekat 1), očuvane dužine od 21,70 m i širine od 4,60 m. Originalnu dužinu nije moguće utvrditi budući da se na zapadu južni fasadni zid objekta prekida, dok severni zalazi pod podnicu jedne od prostorija kasnije izgrađene zgrade. Zapadni fasadni zid nije registrovan.

Sa izuzetkom najstarijeg objekta, ukopi predatiraju građevinski kompleks koji se razvio na lokalitetu, što se sagledava i na osnovu činjenice da su neki od zidova objekata fundirani nad ukopima koji su u tom trenutku bili zapunjeni (sl. 3). Segment ukopa nad kojim je fundiran zapadni deo građevinskog kompleksa po svojoj prilici predstavlja obodni deo celine istraživane tokom 2007. godine, koja je interpretirana kao deponija stvarana od početka 2. do početka 4. veka (Raičković, Milovanović 2010; Vuković 2010).

Pokretni arheološki materijal otkriven u ovim celinama je brojna, gde se ističu igle od kosti (42 primerka), lampe od keramike (19), različiti predmeti od bronzne među kojima su fibule, ogledala, narukvice i deo oklopa (16), ključevi i brave od gvožđa (7), žetoni od kosti i kamena (6), fragmenti posuda od stakla (5), kašike od kosti (5), novac od bronzne (4), pisaljke od gvožđa (4), fragmenti figurina od terakote (4), projektili od kamena (3) itd.

Građevinski kompleks

Najintenzivniji period života na lokaciji predstavlja izgradnja građevinskog kompleksa i

Slika 4. Građevinski kompleks sa izdvojenim fazama gradnje.

Moguće je izdvojiti četiri prostorije unutar samog objekta čija je širina oko 3,60 m, dok dužine iznose (od istoka ka zapadu): 4,20 m, 8,00 m, 1,35 m i 6,40 m. Poslednja mera iznosi minimalnu dužinu prostorije.

Bitno je naglasiti da objekat ne naleže ni na jedan od ukopa, niti je negiran nekim od njih, te se može pretpostaviti da im je istovremen, tj. da je eventualno imao funkciju u eksploataciji gline i/ili proizvodnji opeke. Prema svemu sudeći svoju funkciju je izgubio prilikom gradnje stambenog kompleksa na ovom prostoru.

Faza II

Radi se o fazi najveće graditeljske aktivnosti na lokalitetu. U nju se mogu svrstati najstariji delovi objekata 2 i 3 koji zajedno sa zapadnim ogradnim zidom predstavljaju osnovu kompleksa.

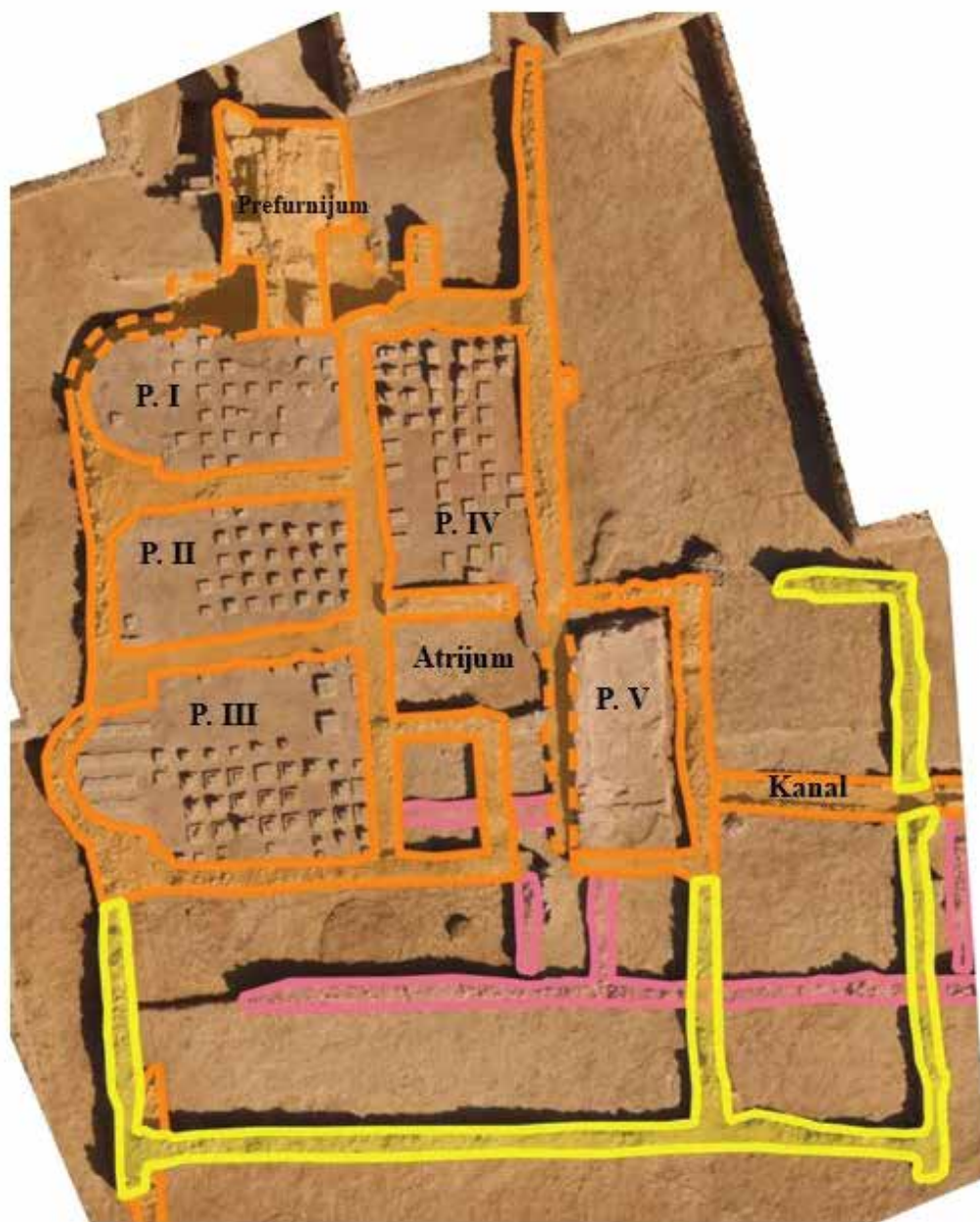
Objekat 2 u ovoj fazi ima gabarite od 15,50 m x 13,50 m (Sl. 5). Konstatovan je manji unutrašnji atrijum oko koga su se, sem sa južne strane, nizale prostorije. U zapadnom delu objekta niže se tri prostorije sa hipokaustnim sistemom grejanja.

Prostorija I se završava apsidom na zapadnom kraju, s tim što rame apsida postoji samo u južnom delu, a na severu se luk direktno nastavlja na pravac severne ivice podnice. Dimenzije prostorije iznose 6 m x 3,15 m, a apsida 2,80 m x 2,05 m. Može se rekonstruisati da je u delu prostorije bez apsida postojalo 7 x 6 redova hipokaustnih stubića, od kojih je ukupno očuvano dvadeset četiri. U svim slučajevima radi se o samo jednom redu opeka. U apsidi je očuvan ostatak jednog stubića.

Uz severoistočni ugao prostorije nalazi se *prefurnium*. Moguće je izdvojiti dva njegova dela. Prvi, kraći, ima dužinu od 0,95 m i sa obe strane je flankiran bočnim kanalima. U ovom delu očuvan je deo dna. Drugi, duži deo, odeljen je bočnim kanalima koji su široki 0,30 m. Ima dužinu od 4,75 m. Odlikuje ga nešto drugačiji način gradnje od južnog segmenta, kao i postojanje još dve nivelete dna.

Prostorija II je pravougaone osnove, dimenzija 5,70 m x 3,15 m. Može se rekonstruisati da je u prostoriji postojalo 7 x 6 redova hipokaustnih stubića, od kojih je očuvano dvadeset osam. Redovi korespondiraju sa onima u prostoriji I, a u zapadnom delu prostorije gotovo da ih nema, sem ostataka dva u samom JZ uglu. Najviše očuvani se sastoji od četiri reda opeke.

Prostorija III završava se apsidom na zapadnom kraju. Dimenzije prostorije iznose 6,95 m x 4,80 m, a same apsida 3 m x 1,95 m. Hipokaustni stubići se razlikuju po formi i jednim delom nisu raspoređeni u uredne redove. Očuvano je četrdeset sedam stubića. Najviše očuvani se sastoji od četiri reda opeke. U apsidi nisu postojali stubići već četiri zidića od opeka koji su formirali kanale.

Slika 5. Objekat 2.

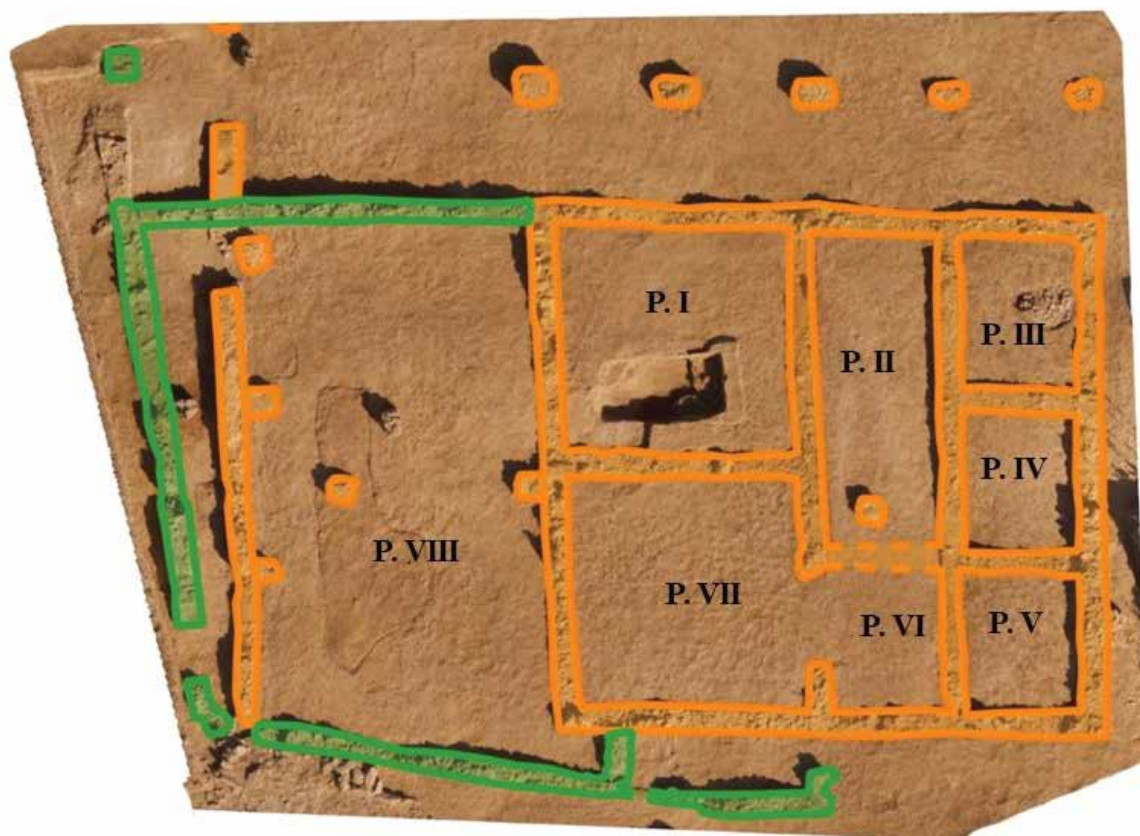

Slika 6. Objekat 2 – kanal.

Prostorija IV se nalazi istočno od prostorija I i II. Pravougaone je osnove, dimenzija 5,95 m x 3,60 m. Uslovno se može rekonstruisati da je u prostoriji postojalo 10 x 6 redova hipokaustnih stubića, budući da redovi pokazuju izvesne nepravilnosti. Najviše očuvani se sastoje od pet redova opeke.

Severno od prostorije, sa druge strane fasadnog zida objekta nalazi se konstrukcija od opeka vezanih blatnim malterom koji je zapečen usled intenzivnog izlaganja vatri. Postoji mogućnost da se radi o ostatku manjeg prefurnijuma, kojim je grejana prostorija IV. U prilog ovakvoj pretpostavci govori i da se središnja dva reda hipokaustnih stubića međusobno udaljavaju bližeći se pretpostavljenom otvoru.

Prostorija označena rednim brojem V poslednja je u osnovnom delu objekta 2. Pravougaone je osnove, dimenzija od 4,50 m x 1,80 m. Dno prostorije je premazano

Slika 7. Objekat 3.

hidrostatičkim malterom. Prostorija je ograđena unutrašnjim zidovima izvedenim od opeke i hidrostatičkog maltera na koje su sa spoljašnje strane nalepljeni zidovi objekta. Ovakav način gradnje upućuje na zaključak da se radi o nekoj vrsti impluvijuma ili rezervoara. Dodatne potvrde predstavljaju blizina bunara 4, kao i postojanje odvodnog kanala iz prostorije.

Kanal je izveden od opeke i krečnog maltera, samo delom očuvan u pozitivu, dok je na nekim mestima preživeo i pokrivač (sl. 6). Istražen je u ukupnoj dužini od 24,15 m. Ima širinu od 0,70 m.

Južni deo kompleksa u fazi II čini deo objekta 3 bez prostorije VIII (sl. 7). Dimenzije objekta iznose 15,20 x 13,90 m. Ovoj fazi pripada i pet postamenata za baze stubova sa severne strane objekta, što upućuje na postojanje portika.

Ogradni zid se pruža od komunikacije na jugu i zatvara kompleks sa zapadne strane.

Pokretni arheološki materijal iz objekata je krajnje oskudan, imajući u vidu da su mahom očuvane temeljne zone zidova i substrukcije podova. Otkriće tubulusa za zidno grejanje, mermernih oplata, delova štuko dekoracije i komada maltera sa ostacima zidne dekoracije, ukazuju na luksuznu prirodu kompleksa.

Faza III

Tokom faze III objekat 2 je nadograđen (sl. 5). Sa njegove južne strane je celom dužinom pridodata prostorija unutrašnjih dimenzija od 13,05 m x 5,60 m. Sa istočne strane objekta je pridodata prostorija unutrašnjih dimenzija od 12,45 m x 4,60 m.

Dalje ka istoku situacija je manje jasna jer postoji mogućnost da su neki od zidova potpuno negirani kasnijim aktivnostima.

Faza IV

U fazi IV dolazi do dograđivanja i prepravki u najistočnijem delu kompleksa, u celini koja je u terenskom dnevniku vođena kao objekat 5, kao i na istočnom delu kanala koji je vodio iz objekta 2.

Konstruisana su dva zida od opeke, kao i staza popločana ulomcima opeke koja je delimično negirala graditeljsku aktivnost prethodne faze.

Zasvođena konstrukcija od opeka je sagrađena na pravcu pružanja kanala. Ustanovljeno je da se radi o naknadnoj intervenciji na kanalu kada je njegovih najistočnijih 2,35 m pokriveno poluoblíčastim svodom. Svod je u zapadnih 1,30 m u potpunosti očuvan, dok je u istočnom delu oštećen. Sa obe strane kraja kanala konstatovano je postojanje ojačanja zidanih od opeke i krečnog maltera.

Faza V

Tokom faze V su dozidane još dve prostorije u severnom delu kompleksa. Odlikuje ih identičan način izvedbe temljnih zona zidova, pomoću koso naslaganih opeka.

Faza VI

U ovoj fazi je izvršena nadogradnja objekta 3, u južnom delu kompleksa. Izgradnjom novih zidova formiran je prostor na slici označen kao prostorija VIII. Novoizgrađeni zidovi

ne pošuju orijentaciju objekta, te je formirana prostorija nepravilne osnove, maksimalnih dimenzija od 14,50 m x 10,45 m.

Ostaje nejasno da li je i prostor severno od prostorije VII predstavljao zasebnu prostoriju.

Nije moguće utvrditi da li je ova faza istovremena sa nekom od onih koje su uočene u severnom delu kompleksa, te je zbog toga i ozdvojena kao posebna.

Krečana

Istražen je deo krečane koja je najverovatnije bila u funkciji tokom izgradnje objekta (sl. 8). Uočena je na dubini od 1 m. Pravougaone je osnove. Maksimalna istražena dužina

Slika 8. Krečana. pogled sa juga.

iznosi 4,10 m budući da zalazi u severni profil iskopa, dok širina iznosi 3,70 m. Dubina krečane iznosi 1,10 m. Po zidovima i dnu konstatovano je postojanje ostataka kreča debljine do 2,5 cm. Ispunu je činila mrka zemlja u kojoj je konstatovano prisustvo ulomaka posuda od keramike, životinjskih kostiju, kao i građevinskog šuta. Otkrivena su i dva predmeta od gvožđa i ulomci posuda od stakla (stud. mat), a takođe treba pomenuti i komade fresko maltera.

Bunari

Delimično su istražena i tri bunara koji su najverovatnije istovremeni sa glavnom fazom naseljavanja ovog prostora. Ni u jednom slučaju nije otkriveno dno bunara usled njihovih velikih dubina i nedostatka vremena za istraživanje. Imajući u vidu neuobičajeno velike dimenzije osnove bunara koji je otkriven istočno od prostorije IV objekta 2 (sl. 9), u planu je nastavak iskopavanja, kada se za to budu stekli uslovi.

Slika 9. Radovi u bunaru, snimak iz drona.

Treba napomenuti još i da je u severnom delu kompleksa, ispod ložišta objekta otkriven jedan grob kremiranog pokojnika.

* * *

Najskorija istraživanja na lokalitetu Pirivoj su u značajnoj meri obogatila saznanja o inače slabo istraženom delu prigradske zone antičkog Viminacijuma. Potvrđeno je posto-

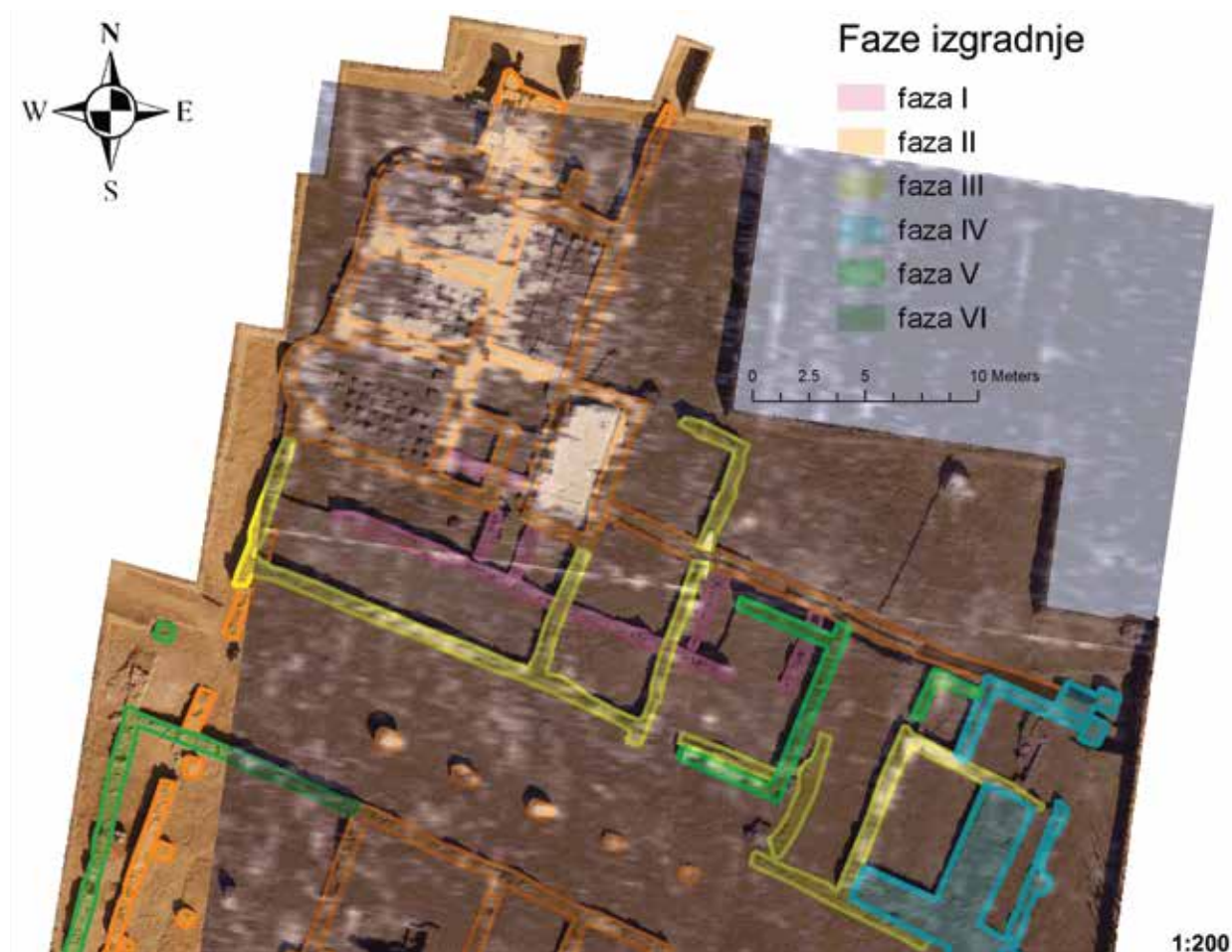
Nekropola

Na prostoru koji se nalazi južno od komunikacije otkriveno je sedam grobova, četiri sa ostacima kremiranih i tri sa ostacima inhumiranih pokojnika. Grobovi kremiranih pokojnika u svim slučajevima pripadaju tipu Mala Kopašnice-Sase II. Inventar ovih celina je skroman, i čine ga po jedan pehar i kadionica od keramike, te dve alke, fibula i tubulus od bronz.

Grobovi sa inhumacijom zastupljeni su sa po jednom konstrukcijom od opeka, sahranom u drvenom sanduku i slobodnim ukopom. U njima nisu otkriveni grobni prilozi.

janje građevinskog kompleksa odranije poznatog posredstvom geofizičke prospekcije. Upravo su snimci tla georadarom bili od izuzetnog značaja prilikom postavljanja širokog iskopa na lokaciji, budući da su glavni delovi objekata bili jasno vidljivi (Sl. 10).

Najznačajnije rezultate predstavljaju otkrića do sada nepoznate saobraćajnice i cevovoda, koji bi mogao da predstavlja deo sistema vodosnabdevanja Viminacijuma. Provera poslednje pomenute hipoteze će biti jedan od primarnih ciljeva budućih istraživanja ovog dela viminacijumskog *ager*-a.

Slika 10. Preklopljeni rezultati geofizičkih i arheoloških istraživanja.

Bibliografija:

Danković 2015 – I. Danković, Route of the Eastern Road of Viminacium, in: Vagalin-ski, L. Sharankov N. (eds.), *LIMES XXII, Proceedings of 22nd International Congress of Roman Frontier Studies, Ruse, Bulgaria, September 2012*, Sofia 2015, 557 – 562.

Danković, Bogdanović 2017 – I. Danković, A. Bogdanović, Contribution to the know-ledge of Viminacium's water supply, in: S. Forțiu (ed.), *Arheovest V 1. In honorem Doina Benea. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 25 noiembrie 2017*, Szeged 2017, 469 – 481.

Danković et al. 2018 – I. Danković, B. Milovanović, I. Mikić, Zaštitna arheološka isko-pavanja na lokalitetu Pirivoj (Viminacijum) u 2016. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2016. godini, Beograd 2018*, 35–42.

Golubović et al. 2009 – S. Golubović, N. Mrđić, C. S. Speal, Killed by the Arrow: grave no. 152 from Viminacium, in: M. Müller (ed.), *Xantener Berichte 16, Waffen in Aktion – ROMEC 16, Mainz am Rhein 2009*, 55 – 63.

Jovičić, Milovanović 2017 – M. Jovičić, B. Milovanović, Roman brick kiln from the eastern necropolis of Viminacijum, *Arheologija i prirodne nauke* 12, 2017, 19 – 38.

Raičković, Milovanović 2010 – A. Raičković, B. Milovanović, Rezultati istraživanja jugozapadnog dela lokaliteta Pirivoj (Viminacijum), *Arheologija i prirodne nauke* 5, 2010, 7 – 28.

Redžić 2007 – S. Redžić, *Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma*, Beograd 2007.

Vuković 2010 – S. Vuković, Ostaci životinja sa jugozapadnog dela lokacije Pirivoj (Viminacijum), *Arheologija i prirodne nauke* 5, 2010, 57 – 82.

Napomene:

¹ Radove je izvršila stručna ekipa Arheološkog instituta u sastavu: Saša Redžić, Ilija Danković, Bebina Milova-nović, Mladen Jovičić i Nemanja Mrđić.